

Олена Лаврінець (м. Київ)

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ПРЕДИКАТИВНИХ ФОРМ НА -НО, -ТО В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті йдеться про специфічну рису українського синтаксису — предикативні форми на -но, -то, навколо яких в історії української лінгвістики та сьогодні тривають дискусії, зокрема суперечливими є питання доцільності / недоцільності вживання речень із дієслівними формами на -но, -то, їх пасивності, структури та синоніміки з іншими синтаксичними конструкціями.

Ключові слова: *предикативні форми на -но, -то, пасивні дієприкметники на -ний, -тий, пасивна конструкція, активна конструкція, орудний суб'єкта дії.*

Предикативні форми на -но, -то, як відомо, мають досить давню традицію використання і становлять специфічну рису українського синтаксису. Це самобутнє семантико-граматичне явище української мови виявлено вже на ранніх етапах її розвитку в пам'ятках різних стилів і жанрів, зокрема в діловому стилі від XIV ст. [1: 278; 35: 3].

Питання походження, функціонування, структури, синоніміки з іншими синтаксичними конструкціями, значення предикативних форм на -но, -то були предметом розгляду в працях мовознавців минулого та сучасних дослідників, зокрема О. Потебні, Є. Тимченка, О. Курило, В. Сімовича, О. Синявського, С. Смеречинського, М. Сулими, С. Дложевського, О. Матвієнка, Ю. Шевельова, Л. Булаховського, В. Русанівського, Г. Чирви, М. Плющ, В. Пугач, Н. Непийводи, К. Городенської, С. Караванського та ін. Проте й досі в сучасній лінгвістиці навколо багатьох питань щодо названого об'єкта дослідження тривають дискусії. Це можна пояснити тим, що предикативні форми на -но, -то — «явище багатоаспектне, де власне синтаксична проблематика схрещується з морфологічною, граматико-семантичною й лексико-семантичною» [16: 1]. Крім того, в обґрунтуванні своєї позиції щодо розв'язання проблемних питань лінгвісти дуже часто спираються не лише на мовні, а й позамовні чинники, а це, на думку Н. Непийводи,

«істотно утруднює запровадження принципу комунікативної доцільності до вибору тих чи інших синтаксичних конструкцій» [30: 247].

Багатоаспектність опису згаданого граматичного явища спричинила й варіантність термінологічних назв на його позначення: (пасивні) звороти (форми) на **-но, -то**, безособові дієслівні форми на **-но, -то**, (предикативні) дієприкметники на **-но, -то**, присудки (присудкові форми, предикативи) на **-но, -то**, віддієприкметникові форми на **-но, -то**, предикативні (присудкові) слова на **-но, -то**, безособово-пасивні конструкції на **-но, -то**, безособово-предикативні форми на **-но, -то**, перфект на **-но, -то**, (незмінні) предикативні форми на **-но, -то**. Загалом усі термінологічні найменування цього граматичного явища Ю. Мелашенко згрупує за двома принципами — морфологічним та синтаксичним. Проте, за словами дослідниці, термінологічна назва має «ґрунтуватися тільки на одній суттєвій ознаці, яка б найточніше характеризує денотат», а тому термін «предикативні форми на **-но, -то**» з-поміж усіх пропозованих науковцями є найвдалішим, і з цим не можна не погодитися, оскільки він «найточніше та найлаконічніше передає співвіднесеність з означуваним поняттям» [28: 263].

Ґрунтовне вивчення предикативних форм на **-но, -то** розпочалося на початку ХХ ст. і стосувалося таких питань: нормативності / ненормативності, можливості / неможливості вживання конструкцій із такими формами, доцільності / недоцільності вживання в цих конструкціях дієслівних зв'язок **було** або **буде** й імені в орудному відмінку на позначення суб'єкта дії та стилістичної вмотивованості / невмотивованості таких конструкцій.

Погляди українських лінгвістів 20–30-х рр. ХХ ст. щодо функціонування конструкцій із предикативними формами на **-но, -то** в українській мові мали протилежний характер. Одні дослідники, ґрунтуючись на історичних та фольклорних матеріалах, обстоювали думку про те, що безособові форми на **-но, -то**, засвідчені в минулому часі, не потребують уживання у структурі речень дієслівної зв'язки **бути** у формі минулого часу (**було**) та у формі майбутнього часу (**буде**) [6: 53; 11: 286-287; 22: 53; 40: 283; 44: 80-81]. За умови вживання пасивної конструкції у формі майбутнього часу в ролі предикатива слід уживати пасивний дієприкметник на **-ний, -тий** з дієслівною зв'язкою **буде** [22: 53; 40: 283] або замінювати такі пасивні конструкції неозначено-особовими реченнями [44: 82]. Проілюструємо це положення такими прикладами: *зауваження будуть враховані* або *зауваження врахують* (замість *зауваження буде враховано*), *робота буде завершена* або *роботу завершать* (замість *роботу буде завершено*). Інші лінгвісти, закидаючи першим пуристичні настрої, вбачали у предикативних формах на **-но, -то** «занепад часовості» й допускали вживання при них зазначених дієслівних зв'язок [38: 207; 25: 84-87; 24: 68]. На думку О. Матвієнка, дієслівні зв'язки зайві в реченнях, за його визначенням, «примітивного типу» на зразок **роботу завершено**, однак їх наявність є обов'язковою у структурно складніших реченнях, де йдеться про кілька подій, які потрібно співвіднести з минулим чи майбутнім часом [25: 87].

Більшість сучасних мовознавців, підтримуючи другу позицію, зауважує, що, коли з формою на **-но, -то** вжито дієслівну зв'язку **було**, речення виражає абсолютно минулий час, а за наявності дієслівної зв'язки **буде** речення набуває значення перфективного майбутнього часу [23: 67; 19: 126-128; 42: 86-87]. Тобто дієслівні зв'язки **було** або **буде** вживають чи не вживають із формами на **-но, -то**, якщо треба посилити або послабити значення минулої чи майбутньої дії [45: 188; 29: 17; 32: 67-68; 8: 290]. Наприклад: *У зв'язку з цим **було проведено експериментальне дослідження, спрямоване на розробку методів вирішення такого завдання** — У зв'язку з цим **буде проведено експериментальне дослідження, спрямоване на розробку методів вирішення такого завдання***. Відповідно речення з предикативними формами на **-но, -то** без дієслівних зв'язок має значення теперішньої результативності (щось уже відбулось у час, якого стосується висловлення) [3: 19-20; 32: 68; 42: 86-87; 20: 95-96]. Наприклад: *У зв'язку з цим **проведено експериментальне дослідження, спрямоване на розробку методів вирішення такого завдання***. Думку про недоцільність уживання дієслівних зв'язок із предикативними формами на **-но, -то**, яку нібито «зламали» в 30-і рр. ХХ ст., вважають штучною, оскільки «вона збіднювала важливі натуральні мовні можливості» [3: 21] й «обмежувала синтаксичну гнучкість мови у відповідності до ускладнюваного мислення» [23: 67].

Досить поширеними на сьогодні в наукових текстах є такі конструкції: *Статтю **присвячено** особливостям кодифікації кальок в українській математичній термінології доби українізації; Основним методом для порівняльного аналізу **було обрано** метод кінцевих елементів; Результати несудової експертизи можна використовувати як письмовий доказ за умови, що його **буде оформлено** відповідно до вимог чинного законодавства*. Якщо вживання дієслівної зв'язки **буде** при формах на **-но, -то** справді надає реченню значення майбутнього часу, то дієслівна зв'язка **було** є не спеціальним формальним показником часу [3: 20; 29: 17], а лише допоміжним стилістичним засобом або навіть надлишковим мовленнєвим компонентом, оскільки основним значенням самої предикативної форми і є перфектність, тобто «показ минулої дії в її існуючому результаті» [23: 65], «повідомлення про завершену результативну дію» [10: 45], «результативність» [9: 13]. Семантика минулого часу закладена в предикативних формах на **-но, -то** їхньою словотвірною структурою, адже за походженням ці форми — пасивні дієприкметники минулого часу. Тому існує думка, що поєднання «предикативні форми на *-но, -то* + *буде*» містить внутрішню логічну суперечність, тому що «в одній синтаксичній конструкції поєднують різновекторні граматичні форми — минулий / майбутній час» [47: 273]. У навчальному посібнику «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» проблему про часове значення предикативних форм на **-но, -то** розв'язано шляхом розрізнення морфологічного і синтаксичного часів цих форм [41: 206].

За спостереженнями В. Пугач, продуктивність конструкцій із допоміжним дієсловом **було** при дієслівних формах на **-но**, **-то** в писемних пам'ятках XV–XIX ст. була низькою, а в літературній мові XX ст. інерція щодо низької продуктивності допоміжного дієслова **було** в поєднанні з предикативними формами втрачається остаточно й вибірково активізація допоміжного дієслова **було** зумовлюється стилем авторської оповіді [35: 16-18], сформованим як копіювання стандартів, властивих російській мові. Отож, не спостерігаємо суттєвої змістової різниці між такими реченнями: *У процесі дослідження **було використано** загальнонаукові та спеціальні методи юридичної науки — При написанні дисертаційної роботи **використано** такі методи дослідження фактичного матеріалу; Більше уваги **було приділено** виробленню принципів укладання двомовного українсько-польського словника — Особливу увагу **приділено** специфіці добору, тлумачення значень, способам маркування актуалізованих лексичних одиниць.* Проте у реченнях на зразок: *1850 р. **було створено** урядову комісію, яка працювала над німецько-українським словником правничої термінології; Саме в цей час **було створено** велику кількість шкільних і наукових граматик та словників —* уживання дієслівної зв'язки *було* навіть зайве, адже в реченні на завершеність дії в минулому, крім предикативних форм, указують обставини часу (*1850 року, в цей час*). А тому стилістично виправданими та граматично правильними вважаємо речення без дієслівної зв'язки: *За доби Гетьманату **утворено** спеціальну мовно-термінологічну комісію; У 30–50-ті роки з ужитку **вилучено** праці репресованих мовознавців, серед яких і численні підручники та посібники з української мови для середньої та вищої школи.*

Дискусійним питанням в українському мовознавстві 20–30-х рр. XX ст. було й питання доцільності вживання імені в орудному відмінку зі значенням суб'єкта дії з предикативними формами на **-но**, **-то**. Доцільність такого вживання визначала трикомпонентність відповідної конструкції, що мала структурну схему «предикативна форма на **-но**, **-то** + знахідний відмінок об'єкта дії + орудний відмінок суб'єкта дії». Опоненти вживання форми орудного суб'єкта дії з предикативними формами на **-но**, **-то** аргументували це тим, що орудний суб'єкта є традиційно книжним явищем, не властивим українській мові, і його вживання відбувається лише під впливом російської мови, яка успадкувала пасивні конструкції з орудним дійовою особи від книжної церковнослов'янської мови [6: 46; 11: 287-288; 22: 55; 40: 282-283; 44: 79-80; 46: 73].

Заперечуючи вживання орудного суб'єкта дії, деякі мовознавці водночас заперечували й пасивність конструкцій із предикативними формами на **-но**, **-то** та називали їх безособовими (безсуб'єктними, безпідметовими), що не мають стосунку ні до активних, ні до пасивних конструкцій [11: 286-287], або ж розглядали їх як такі, що виражають активне значення [21: 23]. Зазвичай пасивні конструкції в особовому реченні мають таку структурну схему: «називний відмінок + дія, об'єктом

якої він є + орудний відмінок особи, яка діє». Наприклад: *Внутрішня оцінка здійснюється самими експертами*. Безособовим реченням із предикативними формами на **-но, -то** властива, за спостереженням учених, *велика, безумовна* («для підмета і місця немає»), а *не менша, відносна* безпідметовість («підмет хоч і не названий, але ж легко виходить із самого контексту речення, із дієслівної групи присудка») [38: 203; 39: 108]. Загалом із предикативними формами на **-но, -то** можливе вживання орудного відмінка імені, але тільки на позначення знаряддя дії [22: 55; 44: 39]. Водночас лінгвісти пропонували конструкції з орудним суб'єкта дії при формах на **-но, -то** перетворювати на активні конструкції [44: 79; 22: 55; 40: 283], а безособові речення вживати в тому випадку, коли немає потреби або можливості назвати діяча [40: 371; 38: 204] і дія співвідноситься з поняттям «хтось зробив» [22: 54; 6: 52-53; 43: 139]. Наприклад: *Але ми не виявили випадків, коли б сполучення імені з паронімом було вжите як звертання до особи* (замість неправильного: *Але нами не виявлено випадків...*); *У 30-50-ті роки з ужитку вилучено праці репресованих мовознавців, серед яких і численні підручники та посібники з української мови для середньої та вищої школи (=У 30-50-ті роки з ужитку вилучили праці репресованих мовознавців...)*.

Прихильники статусу пасивних конструкцій для речень із предикативними формами на **-но, -то** вважали, що підмета як основної риси активних конструкцій при формах на **-но, -то** немає і бути не може, а замість нього можливий орудний суб'єкта — найвиразніша ознака пасивності [24: 62; 39: 111]. При цьому мовознавці зауважували, що вживання орудного суб'єкта як чужомовного елемента притаманне не народній українській мові, де поширеною є саме активна конструкція, а мові книжній [39: 111; 24: 57]. Трикомпонентні пасивні конструкції, на думку О. Матвієнка, генетично старіші від активних конструкцій, є наслідком розвитку української літературної мови, а не русизмом і трапляються в публіцистичній та науковій мові для вираження взаємозв'язку багатьох предметів [24: 57].

Питання пасивності конструкцій із предикативними формами на **-но, -то** та вживання в них орудного суб'єкта дії не втратило своєї актуальності і в 40–60-і рр. ХХ ст. На думку А. Загородського, «пасивні звороти мови бувають також у безособових реченнях із присудковою формою дієслова на **-но, -то**» [15: 31], яку В. Ільїн називав «типовою ознакою» пасивних зворотів [17: 4]. Протилежної думки дотримувався Б. Кулик, називаючи «основним фоном, на якому сприймаються безособові речення цієї групи», двоскладні речення з іменним присудком, вираженим пасивним дієприкметником [20: 96]. Проте пасивні звороти, на думку дослідника, не слід змішувати з безособовими реченнями, у яких присудок виражено безособовими формами на **-но, -то**, оскільки останні передають стан як результат діяльності. Тому для констатації постійної закономірності слід уживати речення *Наше навчання зв'язане з життям* замість неправильного речення *Наше навчання зв'язано з життям* [20: 96].

У статті «З історичних коментаріїв до української літературної мови» Л. Булаховський називав дієслівні форми на **-но, -то** пасивними [2: 36], а в «Курсі СУЛМ» за його редакцією вказано лише на історичний зв'язок і взаємну трансформованість безособових речень із формами на **-но, -то** та пасивних речень (речень із пасивними дієприкметниками), причому перші кваліфіковано як такі, що можуть «сприйматися на фоні двоскладних пасивних речень» [23: 64-66]. Проте незаперечною для науковця є наявність або можливість у безособових реченнях із дієслівними формами на **-но, -то** орудного відмінка діяча [23: 64; 3: 18], що служить доказом пасивності цих конструкцій, адже «пасивні конструкції за своїм семантично-психологічним характером не виражають уже усунування особи, а, сказати б, тільки певне відсунення її на другий план висловлення» [3: 18]. Про факультативність орудного діяча при дієслівних формах на **-но, -то** зазначали й інші лінгвісти [32: 68; 42: 87; 14: 13], причому такі конструкції, на думку Ф. Смагленка, виявляють близькість і до активних, і до пасивних речень, зокрема до останніх лише за змістом (значенням) [42: 88].

Н. Завгородня проблему пасивності / непасивності речень із предикативними формами на **-но, -то** пропонує розв'язати змінюючи саме розуміння пасивних конструкцій. На думку дослідниці, речення з дієслівними формами на **-но, -то** «можна визнати пасивними лише в тому разі, якщо пристати на думку, що пасивні звороти можуть бути особовими і безособовими» [14: 15]. Розмежування пасивних речень на особові та безособові, запропоноване О. Поповим, певною мірою відтворено в «Курсі СУЛМ» за ред. Л. Булаховського, де йдеться про безособово-пасивні речення зі зворотним дієсловом, які можна перетворити на особові двоскладні речення [23: 67]. Речення з предикативними формами на **-но, -то**, на думку Л. Олексієнко, належать до безособово-пасивних конструкцій, оскільки так само, як інші типи пасивних конструкцій (речення з дієсловами на **-ся**, з пасивними дієприкметниками на **-ний, -тий**) однаково трансформуються [31: 38]. Трикомпонентні та двокомпонентні конструкції з предикативними формами на **-но, -то** співвідносні відповідно з двоскладними та односкладними неозначено-особовими активними конструкціями як їхні трансформи [19: 125; 31: 36-38; 34: 119]. Наприклад: *З урахуванням указаних ознак автором визначено поняття судової експертизи та обґрунтовано доцільність його законодавчого закріплення — Автор визначає предмет експертизи як обставини, що мають значення для справи та потребують встановлення із застосуванням спеціальних знань експерта; За Доби Центральної Ради розпочато розроблення національної термінології, особливо в галузі права — У цей час розпочали видавати перші російсько-українські словники юридичної термінології та ділової мови.* Саме за наявністю або можливістю орудного суб'єкта дії як основного граматичного показника пасивного стану в українській мові речення з предикативними формами на **-но, -то** зараховують до пасивних конструкцій [26: 95; 34: 116, 119; 41: 207].

Конструкції з орудним суб'єкта дії при предикативних формах у незначній кількості В. Пугач виявляє в більшості стилів та жанрів староукраїнської мови XIV–XVIII ст. та в художній літературі ХХ ст. і не фіксує протягом кінця XVIII–XIX ст. [35: 9-11]. У сучасній лінгвістиці такі конструкції співвідносять із науковим стилем як складніші, за визначенням Н. Непійводи, «солідніші форми», і називають їх специфічною рисою наукового викладу, протиставляючи активним конструкціям розмовного стилю. При цьому, на думку дослідниці, зважають лише на зовнішні ознаки синтаксичних конструкцій [30: 248]. Відповідно вживання орудного суб'єкта дії при предикативних формах на **-но, -то** вважають поширеним явищем і нормою, а самі речення цілком однозначними і зрозумілими [45: 188; 48: 18; 12: 420; 41: 206-207]. Цим можна пояснити уживаність таких структур, які порушують стилістичну норму: *У XIX ст. в основу досліджень синтаксичних явищ **ученими було покладено різні методи, зумовлені філософськими поглядами авторів на природу мови, характер відношень між мовою і мисленням, мисленням і буттям, формою і змістом; Відповідно до цих ознак **автором удосконалено** визначення поняття висновку експерта як письмового документа, який містить відомості про обставини, що мають значення для справи і які **встановлено експертом** під час проведення дослідження матеріалів справи із застосуванням спеціальних знань.***

На думку сучасних лінгвістів, роль усіх відмінкових форм зі значенням суб'єкта дії в семантичній структурі речення однакова, а тому значення терміна «безособове» («безсуб'єктне») речення визначено на основі чисто формального критерію, оскільки семантичний суб'єкт у такому реченні виражений непрямым відмінком імені, що виконує роль додатка. По суті не підмет стоїть в орудному, давальному чи родовому відмінках, а носій ознаки чи виконавець дії [4: 42-43, 121; 27: 151-152; 34: 125;], тобто логічний суб'єкт, суб'єктна синтаксема. Це, мабуть, і виправдовує наявність або можливість при дієслівних формах на **-но, -то** орудного суб'єкта дії, вживання якого зумовлено акцентуванням уваги на виконавцеві дії [49: 52; 34: 118-119;]. Проте безособовим чи в іншому термінологічному вираженні — безсуб'єктним, безпідметовим речення є саме тому, що в ньому головний член називає дію, яку виконує жива істота, але саму істоту не зазначено [13: 173; 33: 53], оскільки суб'єкт дії відсутній не лише у структурі речення, а й у самій думці мовця і дія лише співвідносна з поняттям «хтось зробив».

Безсумнівно, безособові конструкції на **-но, -то** з функціонально-стилістичного погляду тотожні пасивним конструкціям [30: 260] і співвідносні з ними, проте лише з неповними (двокомпонентними) пасивними конструкціями [23: 66; 37: 662; 8: 244]: *робота присвячена і роботу присвячено, тема обговорена і тему обговорено, наказ підписаний і наказ підписано.* Адже в сучасній українській мові речення з предикативними формами на **-но, -то** у складі пасивних конструкцій називають «завершальною ланкою в процесі повної формально-граматичної нейтралізації суб'єкта дії, тому що в структурі цих незмінних

предикативних форм немає будь-яких граматичних афіксів, які б характеризували особу діяча» [9: 13; 8: 72], пор.: *Аспірант захистив дисертацію* → *Дисертація захищена аспірантом* → *Дисертація захищена* → *Дисертацію захищено*. Крім того, орудному відмінку зі значенням суб'єкта дії в українській мові притаманна семантична та формальна периферійність, яка виникає внаслідок трансформації трикомпонентної активної конструкції на двокомпонентну пасивну. У такому випадку слід говорити не про синонімічність вихідної та похідної конструкції, а про їх однобічний трансформаційний зв'язок, оскільки в них різна кількість константних компонентів [39: 8]. Перехід активної конструкції в пасивну, за словами І. Вихованця, «спрямований не стільки на створення суб'єктної позиції орудного відмінка, скільки на перетворення предиката дії на предикат стану, а суб'єкта дії на суб'єкт стану» [5: 65].

Основне призначення речень із предикативними формами на **-но**, **-то**, як і інших типів пасивних речень, — зосередити увагу на завершених діях та їх результаті, а не на виконавцеві дії [9: 13; 34: 119-120; 33: 53]: *Системний опис морфологічних термінів **проведено** із заглибленням в історію виникнення понять морфології та їхнього термінологічного вираження в граматичних працях українських мовознавців; Тому для ефективного використання такої форми застосування спеціальних знань в роботі **визначено** систему ознак, що дозволяють відмежувати судову експертизу від інших експертиз*. Помилковим вважаємо вживання у реченнях із предикативними формами на **-но**, **-то** орудного відмінка зі значенням суб'єкта дії: *У зв'язку з цим **вченими-криміналістами було проведено** експериментальне дослідження, спрямоване на розробку методів вирішення такого завдання; З урахуванням указаних ознак **автором визначено** поняття судової експертизи та обґрунтовано доцільність його законодавчого закріплення*. Якщо ж виникає потреба назвати виконавця дії, то слід уживати активні конструкції — двоскладні речення, — які є національною специфікою синтаксису української мови: *Внутрішню оцінку **проводять** самі експерти; Автор **визначає** предмет експертизи як обставини, що мають значення для справи та потребують встановлення із застосуванням спеціальних знань експерта*.

У наукових текстах спостерігаємо паралельне функціонування двоскладних речень та означено-особових речень із відтворенням авторського **ми** і безособових речень із предикативними формами на **-но**, **-то** для його уникнення: *Простежуючи, як формувалася система термінів для позначення понять морфології впродовж досліджуваного періоду, **ми виявили**, що на початку ХХ ст. ще досить тривкою була традиція використання термінів церковнослов'янського походження, зафіксованих у граматиках ХVІ–ХVІІ ст. — У структурі морфологічних термінів, вироблених із питомо українських коренів на початку ХХ ст., **виявлено** дві групи терміноодиниць; На підставі детального аналізу положень цивільного процесуального законодавства, а також судової та*

експертної практики **робимо висновок**, що основною формою використання спеціальних знань в умовах сьогодення залишається експертиза — На основі отриманих результатів та порівняльного аналізу характеристик просторової роздільної здатності **було зроблено висновок**, що запропонована апаратура МЕК-М має кращі характеристики просторової роздільної здатності для актуальних моделей розрізів. З-поміж зазначених синонімічних варіантів перевагу віддають безособовим реченням, оскільки усунування в них суб'єкта дії на другорядну позицію є, на думку Н. Непійводи, рисою книжної мови [30: 262].

Суперечливим в історії вивчення предикативних конструкцій на **-но, -то** є й питання синонімічності / несинонімічності речень із цими формами та речень із пасивними дієприкметниками на **-ний, -тий**. Більшість мовознавців 20–30-х рр. ХХ ст. вбачали між зазначеними пасивними конструкціями змістову різницю [24: 67; 22: 53-54; 39: 111; 6: 52-53; 44: 77-78]. Так, у реченнях із пасивними дієприкметниками увагу акцентовано на суб'єкті-підметі і дію подано в транспозиційному атрибутивному плані, а в реченнях із предикативними формами на **-но, -то** на перший план висунуто дію, співвідносну з поняттям «хтось зробив». Речення з предикативними формами на **-но, -то**, на думку О. Матвієнка, передають дію конкретніше, ніж речення з пасивними дієприкметниками на **-ний, -тий** [24: 63-64], а тому заміна одних речень іншими без зміни їхньої семантики неможлива. Відповідно слід ужити конструкції **Крамниця зачинена; Серце моє розколене** замість *Крамницю зачинено; Серце моє розколено*, тому що в них виражено сталу ознаку як наслідок дії. Аналогічно й конструкції **Його звільнено з посади; Цього року буде відкрито підготовчі курси** замість *Він був звільнений з посади; Цього року будуть відкриті підготовчі курси*, оскільки в них основну увагу зосереджено на дії, співвідносній із діячем «хтось» без його зазначення.

У сучасному мовознавстві вчені дотримуються такої ж думки і зазначають, що речення з предикативними формами на **-но, -то** виразно відтворюють дію, хоча не в її процесі, а в її результаті і сприяють лаконічності і легкомовності викладу, відповідно речення з пасивними дієприкметниками виражають стан, якість поза їхньою залежністю від дії [23: 66; 33: 54; 18: 39-40]. Тому у випадку, коли констатується постійна закономірність протікання дії, стану, вживання речень із предикативними формами на **-но, -то** неможливе [23: 66]. Активне вживання речень із предикативними пасивними дієприкметниками в українських наукових текстах деякі лінгвісти визначають як один із типових впливів іменного характеру російського наукового синтаксису. Наприклад: *методика може бути розроблена, аналіз може бути проведений* — рос. *методика может быть разработана, анализ может быть проведен* [30: 254]. Натомість пропонують замінювати речення з предикативними пасивними дієприкметниками власне українськими відповідниками, зокрема односкладними неозначено-особовими реченнями та безособовими реченнями з предикативними формами на **-но, -то** (якщо предикативний пасивний

дієприкметник ужито без зв'язкових та модальних компонентів) чи двоскладними активними конструкціями та безособовими реченнями (якщо предикативний пасивний дієприкметник вжито із зв'язковими та модальними компонентами). Пор.: *Матеріал використаний...* — *Матеріал використали...* й *Матеріал використано...*; *Матеріал може бути використаний...* — *Матеріал він може використати...* й *Матеріал можна буде використати...* Пасивні дієприкметники, на думку сучасних дослідників, як і мовознавців початку ХХ ст., слід уживати як означення, переважно поширені, або як іменну частину складеного присудка за наявності чи можливості дієслівної зв'язки **бути** [22: 53]. Наприклад: *У лінгвістичній науці найбільш переконливим вважають визначення мовленнєвого жанру, запропоноване М.М. Бахтіним; Специфіка виникнення конотативних співзначень цих онімів зумовлена їх категоріальними властивостями.*

Існує й протилежна думка про значеннєву близькість безособових речень із предикативними формами на **-но, -то** та двоскладних речень із пасивними дієприкметниками і про їхню взаємозамінність без помітного порушення змісту [42: 87]. На жаль, у сучасних наукових текстах часто спостерігаємо нерозрізнення семантики зазначених типів речень. Вибір лише якоїсь однієї конструкції дуже умовний і значною мірою залежить від власних уподобань науковця. Нерідко вживають і обидві конструкції як взаємозамінні. Наприклад: *Переважна більшість термінів утворені на українській народнорозмовній основі — Деякі терміни утворено шляхом калькування церковнослов'янських термінів або надання їм українського звучання; Однак не всі питання ідентифікації особи за підписом, які охоплює ця проблема, досліджені — У роботі досліджено правовий статус та форми участі спеціаліста в цивільному процесі; До аналізу залучені також фразеологічні та пареміологічні одиниці з компонентом-ад'єктом — До аналізу також залучено граматики ХІХ ст., у яких започатковано вироблення термінів на питомій українській основі.* Дехто з дослідників вважає, що речення з пасивними дієприкметниками в науковому мовленні з формального боку не виходять за межі синтаксичної норми, але дієслівні конструкції для української мови природніші [30: 254]. Тому кількісну перевагу в науковому мовленні конструкцій із предикативними формами на **-но, -то** порівняно з конструкціями з пасивними дієприкметниками можна пояснити близькістю української літературної мови до живої народної, у якій спостерігаємо виразну тенденцію до зосередження предикативності в дієслові.

Безперечно, існують випадки семантичної близькості предикативних форм на **-но, -то** та пасивних дієприкметників, а значить і паралельного функціонування та взаємозамінності таких конструкцій. Наприклад: *Розділ присвячений...* — *Розділ присвячено...*; *Робота виконана...* — *Роботу виконано*; *Тема дисертації обговорена...* — *Результати дослідження обговорено...*; *Тема дисертації затверджена...* — *Тему дисертації затверджено...*; *Увага зосереджена...* — *Увагу зосереджено...* Таку синонімічність конструкцій, на думку О. Курило, можна

використати як стилістичний засіб дисиміляції [21: 22]. Наприклад: Дисертація **присвячена** комплексному аналізу українських фразеологічних та пареміологічних одиниць із компонентом «власна назва». У дисертації **визначено** роль різних типів власних назв у створенні переносних значень фразеологізмів та паремій, **проаналізовано** процес лексико-семантичної трансформації онімів у складі зворотів, **здійснені** семантична, семантико-граматична і структурно-граматична систематизації фактичного матеріалу.

Розв'язанню питання семантичної близькості / відмінності речень із предикативними формами на **-но, -то** та речень із предикативними пасивними дієприкметниками на **-ний, -тий** сприятиме, на нашу думку, з'ясування питання походження дієслівних форм на **-но, -то**, яке в історії української лінгвістики та на сьогодні лишається дискусійним. Це питання заслуговує на особливу увагу і може стати предметом окремого спеціального дослідження.

Отже, основними дискусійними питаннями в історії вивчення речень з предикативними формами на **-но, -то**, початок якої датують 20–30-ми рр. ХХ ст., є такі: часова означеність предикативних форм на **-но, -то** і відповідно можливість / неможливість вживання при них дієслівних зв'язок **було** або **буде**; трикомпонентність / двокомпонентність конструкцій із предикативними формами на **-но, -то**, яку визначає можливість / неможливість вживання в них імені в орудному відмінку на позначення суб'єкта дії; статус конструкцій із предикативними формами на **-но, -то** як пасивних чи непасивних, що залежить від можливості / неможливості в них орудного суб'єкта дії, який називають найвиразнішою ознакою пасивності; синонімічність / несинонімічність речень із предикативними формами на **-но, -то** та речень із пасивними дієприкметниками на **-ний, -тий**; нормативність / ненормативність речень із предикативними формами на **-но, -то** та відповідно їх стильова диференціація.

1. Арполенко Г.П. Односкладні речення // Історія української мови. Синтаксис / Г.П. Арполенко, А.П. Грищенко, В.В. Німчук, В.М. Русанівський, Г.Х. Щербатюк. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 231–290.
2. Булаховський Л.А. З історичних коментаріїв до української літературної мови // Наукові записки КДУ імені Т.Г. Шевченка. — Т. VII. Вип. III. Філологічний збірник № 2. — К., 1948. — С. 25–50.
3. Булаховський Л.А. Підмет і присудок в українській літературній мові. — Вип. II. — К.: Рад. школа, 1958. — С. 16–23.
4. Вечорек Д. Несогласованные асимметричные русские предложения в сопоставлении с польскими. — Wrocław: Wydawn. Univ. Wrocławskiego, 1982. — 272 с.
5. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. — К.: Наук. думка, 1987. — 231 с.
6. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства. — Харків: Держ. вид-во України, 1930. — 158 с.
7. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. — К.: Наук. думка, 1991. — 192 с.
8. Городенська К. Дієслово // Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. — К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — С. 217–298.

9. *Городенська К.* Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. — Вип. IV / Відпов. ред. Л.О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 11–15.
10. *Грищенко А.П.* Безособове речення // Українська мова. Енциклопедія. — Вид. третє, зі змінами і доп. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 44–45.
11. *Дложевський С.* Дещо про природу речень типу «козаченька вбито» // Статті по славянської філології и русської словесности. Сборник ОРЯС АН СССР в честь акад. А.И. Соболевського. — Т. 101. — № 3. — Л., 1928. — С. 285–289.
12. *Єрмоленко С.Я.* Стилiстичні функції синтаксичних синонімів // Сучасна українська літературна мова. Стилiстика / За заг. ред. І.К. Білодiда. — Т. 5. — К.: Наук. думка, 1973. — С. 414–425.
13. *Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор О.Г.* Українська мова. Короткий тлумачний словник лiнгвiстичних термiнiв / За ред. С.Я. Єрмоленко. — К.: Либiдь, 2001. — 224 с.
14. *Завгородня Н.Ф.* Про пасивність конструкцій з *-но*, *-то* // Українська мова в школі. — 1953. — № 5. — С. 13–16.
15. *Загородський А.* Граматика української мови. Ч. II. Синтаксис. — Вид. 3. — К.: Рад. школа, 1948. — 196 с.
16. *Затовканюк М.* До характеристики українських конструкцій типу «козаченька вбито» // *Slavia. Casopis pro slovanskou filologii.* — Praha, 1984. — R. 53. — S. 1. — С. 1–11.
17. *Льїн В.С.* Дiєслово. — К.: Рад. школа, 1949. — 48 с.
18. *Караванський С.* До зiр кризь терня, або хочу бути редактором. — Львiв: БаК, 2008. — 120 с.
19. *Коростишевська О.М.* Семантико-структурні особливості односкладних безособових речень у сучасній російській та українській мовах // Українське мовознавство. — 1989. — Вип. 16. — С. 123–131.
20. *Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови. — Частина 2. Синтаксис. — К.: Рад. школа, 1965. — 423 с.
21. *Курило О.* Про українські безпiдметові конструкції з присудковими дiєприслiвниками *-но*, *-то* // Збiрник секції граматики української мови. — Книга 1. — К., 1930. — С. 1–39.
22. *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 303 с.
23. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л.А. Булаховського. — К.: Рад. школа, 1951. — Т. 2. — 408 с.
24. *Матвієнко О.* Пасивні присудки на *-но*, *-то* і *-ний*, *-тий* в українській мові (Закінчення) // Мовознавство. — 1936. — № 9. — С. 53–75.
25. *Матвієнко О.* Стилiстичні паралелі (проти пуризму). — Харкiв: Рад. школа, 1932. — 132 с.
26. *Межов О.Г.* Орудний вiдмiнок як морфологiчний варіант суб'єктної синтаксеми // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія. — Вінниця: Вид-во ВДПУ, 2000. — Вип. 2. — С. 93–97.
27. *Межов О.* Суб'єктні синтаксеми у позиціях другорядних членів речення // Лiнгвiстичні студії: Зб. наук. пр. — Вип. 7. — Донецьк: ДонНУ, 2001. — С. 150–154.
28. *Мелашенко Ю.* Предикативні форми на *-но*, *-то* у лiнгвiстичній термiнології // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. пр. — Вип. IV / Відпов. ред. Л.О. Симоненко. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 261–265.
29. *Москаленко Н.А.* Односкладні речення. Лекції з курсу сучасної української літературної мови для студентів-заочників. — Одеса, 1965. — 30 с.
30. *Непийвода Н.Ф.* Мова української науково-технічної літератури (функціонально-стилiстичний аспект). — К.: ТОВ «Міжнародна фiнансова агенція», 1997. — 303 с.
31. *Олексiєнко Л.А.* Трансформаційний аналіз пасивних конструкцій // Структурно-математична лiнгвiстика. Республiканський мiжвiдомчий збiрник. Серія «Питання мовознавства». — К.: Наук. думка, 1965. — С. 30–40.

32. *Петличний І.З.* Речення на *-но, -то* та їх стилістична роль (На матеріалі мови творів І. Франка) // Доповіді та повідомлення Львівського державного університету ім. І. Франка. — Вип. 7. Част. 1. — Львів, 1957. — С. 66–70.
33. *Півторак Г.П.* Оповідання написане — оповідання написане // Питання мовної культури. 36. статей. — Вип. 4. — К.: Наук. думка, 1970. — С. 52–55.
34. *Плющ М.Я.* Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. — К.: Вища школа, 1986. — 175 с.
35. *Пугач В.М.* Історія формування та функціонування предикативних форм на *-но, -то* в українській мові: Автореф. дис. ...кандидата філолог. наук: 10.02.01 — українська мова. — К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 1996. — 20 с.
36. *Русанівський В.М.* Порівняльно-типологічна характеристика дієслівного стану в сучасній слов'янських літературних мовах // Доповіді радянської делегації на VI Міжнар. з'їзді славистів (Прага). — К.: Наук. думка, 1968. — 37 с.
37. *Русанівський В.М.* Стан // Українська мова. Енциклопедія. — Вид. третє, зі змінами і доп. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 662.
38. *Синявський О.* Норми української літературної мови. — Харків: Київське держ. вид-во «Література й мовознавство», 1931. — 368 с.
39. *Синявський О.* Порадник української мови. — Харків-Берлін-Нью-Йорк: Космос, 1922. — 150 с.
40. *Сімович В.* Граматика української мови. — К., Ляйпціг: Українська накладня, 1921. — 584 с.
41. *Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф.* Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. — К.: Вища школа, 1994. — 670 с.
42. *Смагленко Ф.Л.* Про безособові речення зі словами на *-но, -то* у присудку // Праці Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Серія філологічних наук. — Вип. 11. — Одеса, 1961. — С. 85–88.
43. *Сулима М.* Проблема літературної норми в українській мові // Шлях освіти. — Харків, 1928. — № 4 (72) квітень. — С. 132–142.
44. *Сулима М.* Українська фраза. Коротенькі начерки. — Харків: Кооперативне вид-во «Рух», 1928. — 98 с.
45. *Тимошенко П.Д.* Питання нормалізації синтаксису української літературної мови в радянську епоху // Синтаксична будова української мови. — К.: Наук. думка, 1968. — С. 182–192.
46. *Тимченко Є.* Вокатив і інструменталь в українській мові. — К.: Друкарня Української Академії Наук, 1926. — 118 с.
47. *Харченко С.* Речення з предикативними формами на *-но, -то* з погляду синтаксичної норми: ретроспективний аналіз дискусійних питань // Мовознавчий вісник. — 2009. — Вип. 8. — С. 267–275.
48. *Чирва Г.М.* Безличные предложения украинского языка (на материале литературы 50–70 гг. XX в.): Автореф. дис. ...кандидата филолог. наук: 10.02.02. — Днепропетровск: ДГУ, 1975. — 27 с.
49. *Wieczorek D.* Ukrainku pierfiekt na **-no, -to** na fonie polskiego pierfiektu. — Wrocław: Wydawn. Uniw. Wrocławskiego, 1994. — 115 S.

Olena Lavrinets (Kyiv)

FROM THE HISTORY OF STUDYING THE PREDICATIVE FORMS WITH THE -NO, -TO ENDINGS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is about specific feature of the Ukrainian syntax — the predicative forms with *-no, -to* endings, which have been vigorously discussed in the history of the Ukrainian linguistics. Particularly, the contradictory are the questions the necessity or non-necessity to use sentences with verb forms ending in *-no, -to*, the questions of their passivity, structure, and synonyms with other syntactical constructions.

Key words: predicative forms with *-no, -to* endings, passive participles with *-nyi, -tyi* endings, passive construction, active construction, instrumental case of the agent.